

ВІЧНИЙ ТРИКУТНИК:

УЧНІ, ВЧИТЕЛІ, БАТЬКИ

Погляд медика на проблему

Уже не один рік працює в Києві навчально-методичний центр ультразвукової медичної діагностики “Істина”. Застосовуючи авторську методику діагностики та лікування захворювань, пов’язаних з ураженням судин головного мозку, розроблену керівником центру, лікарем-невропатологом, доктором медичних наук Уляною Богданівною Луцик, тут успішно борються з такими недугами, як вегето-судинна дистонія, мігрень, епілепсія та судомні синдроми, тики, гіперкінези, інсульти, неврози, порушення мовлення, затримка психомоторного розвитку, енцефалопатії та ін.

Як видно вже з самого переліку захворювань, значну частину пацієнтів “Істини” становлять діти. Багато-річні спостереження за ними нашою Уляною Богданівною на цікаві

висновки щодо проблем шкільного навчання, зокрема невстигання учнів.

- Проблема неуспішності школярів стає вельми болючою для нашого суспільства. Із нею стикаються і через неї потерпають і вчителі, і батьки, і самі учні. То де ж її коріння ?

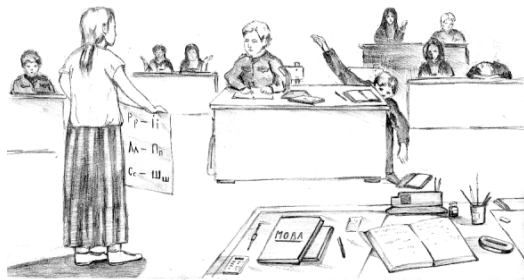
- Коріння, на жаль, і не намагаються шукати, переважно просто констатують факт. А якщо поглянути на проблему від самого початку - від першого класу? Спробуймо ми, дорослі, поставити себе на місце учня-першачка, котрий прийшов уперше до школи. У День знань - першого вересня тут, певна річ, панує атмосфера свята - квіти, музика, подарунки, привітні усмішки...

А потім починається нормальний трудовий процес - ясно, що кожен день святом бути не може. Минає півтора-два місяці, і першокласники починають одержувати оцінки. Оцінки бувають різні, у тому числі й незадовільні. І тут виникають перші стреси та перші конфлікти - між учнями й учителями, між учителями та батьками, між батьками і дітьми... Батьки сушать голову над тим, чим незадоволений учитель, що знову поставив Андрійкові чи то Оксанці двійку, або сварять отих самих Андрійка чи Оксанку за погані оцінки, проте здебільшого ніхто не намагається поміркувати над причинами невстигання.

А чи замислювався хтось глибоко над тим, що таке для дитини прихід до школи? Це ж нове

оточення, нові друзі, новий будинок, нові вимоги - одне слово, майже все зовсім нове і незвичне. Стереотипи повністю зрушено. А тут ще і батьки не привчили сина чи доньку до самостійності, і через те малим школярам украї важко правильно зорієнтуватися в нових обставинах, бо вони не вміють належним чином контролювати свою поведінку, не готові до тих вимог, котрі ставить перед ними життя. Але ж із погляду психології, нормального розвитку особистості дитина в семирічному віці повинна тримати під контролем свої емоції, мати елементарні навички поведінки, що спрацьовували б автоматично (ну хоча б казати “Добрий день”, “Дякую”, “До побачення” тощо). І ці елементарні навички треба закласти ще до школи, бо в школі робити це вже пізно. Кожна дитина адаптується до школи по-різному. Добре, якщо цей процес у неї відбувається на позитивних емоціях, якщо вчитель розуміє учня і той не боїться спитати або перепитати, коли чогось не втямив. Діти не повинні соромитися, якщо вони чогось не знають! Але так організувати навчальний процес за нинішньої наповненості класів навряд чи можливо. Учитель просто не в змозі справді дійти до кожного, якщо в класі сорок або більше дітей. Велика кількість учнів у класі - ще одна проблема нашої школи.

Програми в молодших класах надзвичайно насичені. Іноді навіть доктор фізико-математичних наук не здатен пояснити дитині, котра навчається в першому або другому класі, як виконати домашнє завдання з математики згідно з

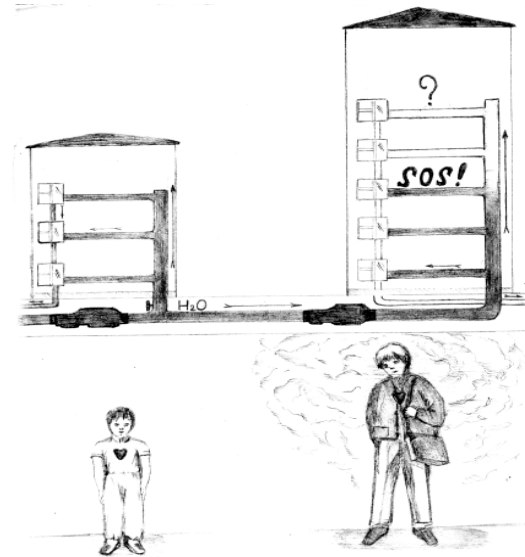
алгоритмом, викладеним на уроці. Школярі засвоюють у школі масу інформації, яка навряд чи згодиться їм у житті, і не одержують простих практичних знань, потрібних повсякдень. Унаслідок цього мозок перевтомлюється, і дитина втрачає інтерес до навчання. У неї зникає бажання ходити до школи, бо вона не розуміє, для чого вчиться.

В учнів молодших класів нерідко виникають медичні проблеми. Дитина в період 5-7 років раптово підрастає. Відбувається перший акселеративний стрибок, який призводить до значних гемодинамічних зрушень у мозку. Часто це пов'язано з надлишковим кровопостачанням мозку, з підвищенням внутрішньочерепного тиску, що викликає агресивність, неконтрольовану поведінку, появу почуття "стадності": один так робить - і ми всі так робитимемо. В іншому разі можна помітити, що учень стає неуважним, не встигає запам'ятовувати матеріал. Буває, що

працює короткочасова пам'ять, і це дає змогу ще якимось "проскочити". А буває, що мозок виснажений, і вже не спрацьовує ні короткочасова, ні довгочасова пам'ять. Дитина тоді навіть не намагається щось запам'ятати, а просто сидить і дивиться на уроці у вікно. Третій варіант - це коли виснаження заходить так далеко, що школяр засинає за партою.

Чимось схожі проблеми виникають у 15-20 років, коли починається другий акселеративний стрибок. Що при цьому відбувається? Дитина раптово підросла, а серце залишилося таким самим за розміром. Навіть на побутовому рівні зрозуміло, що той насос, який жене воду в двоповерховий будинок, не зможе гнати її в шестиповерховий.

На жаль, ми часто не беремо цього до уваги, примушуючи дитину в такому віці витримувати великі фізичні навантаження. Шкільна програма з фізкультури не враховує особливостей розвитку школярів. От і виходить, що основне - виконати норматив, а як дитина себе при цьому почуває, чому іноді хапається за серце або їй стає млясо, - байдуже. Але ж якщо дитина за два місяці підросла на десять сантиметрів, то і вчителів фізкультури, і батькам треба знати, що їй слід давати помірне фізичне навантаження і контролювати її при цьому, особливо якщо в анамнезі є патологія вагітності або пологів. Де тонко, там і рветься, стверджує прислів'я. Тим більше це справедливо для періоду великих навантажень.

Наступна проблема - перехід із третього класу до п'ятого. Це знову ж таки стрес. У молодших класах була одна вчителька, одна, так би мовити, мама-квочка, яка опікувалася дітьми. Вони звикали до неї, знали, чого від неї чекати. А тут щогодини - інша людина, до якої треба пристосовуватися, бо в кожного педагога свій власний погляд на дітей, на процес навчання, на вимоги, врешті, просто різний настрій. І дитина, котра має знижену адаптогенність, уже заздалегідь запрограмована на проблеми в п'ятому класі. У неї з'являються "нелюбі" уроки. А батьки часто цього не розуміють, удома контролюють тільки оцінки.

Психологічне навантаження на дитину значно зростає. І якщо в третьому класі в неї були певні проблеми з навчанням, то в п'ятому це може закінчитися нервовим зривом аж до появи судом тощо.

Складнощі можуть посилюватися ще й від зміни класу. Раніше від першого року до останнього дитина здебільшого навчалася в одному й тому самому колективі. Нині ж нерідко впродовж навчання у школі класи не раз “перетасовують”. Так, дитячий колектив легко формується у першому класі, де за півдня всі встигли перезнайтися, обмінятися цукерками тощо. А от у старших класах процес “притирання” може тривати півроку або навіть більше і проходить набагато важче.

Якщо ж таке “перетасовування” відбувається при переході з третього до п'ятого класу і діти мають звикати не тільки до нових учителів, але й до нового колективу, то стрес не те що подвоюється, а й потроюється, і невідомо, яку реакцію дасть дитина.

Слід сказати також і про те, що нинішні освітні програми взагалі не враховують можливостей дитячого мозку. Нормально розвинений мозок, наче губка, поглинає тим більше, чим більше в нього вкладають. Та можливості його не безмежні. Річ у тім, що інформація має бути дозованою. А в наших дітей нині багато проблем з інформацією взагалі: в їхньому розпорядженні комп'ютер, Інтернет, телевізор, відеомагнітофон

і таке інше. Однак ми не можемо сказати, коли наші діти востаннє гуляли на свіжому повітрі, грали в звичайнісінький футбол, каталися на ковзанах чи ходили на лижах... У русі нормальний людський організм виробляє адреналін, котрий протидіє адреналінові стресовому, тобто організм долає стреси завдяки рухові. Наші ж діти сидять і дивляться телевізор - бойовики, фільми жахів, еротичу... У них виробляється пасивний адреналін.

Медикам добре відомо, що уболівальник швидше отримає інфаркт, аніж гравець на полі, саме через те, що перший переживає сидячи, а другий рухається. Гравець так само хвилюється, проте

він має змогу “перебігати” стрес. А в уболівальника адреналін не використовується і спазмує судини.

Отож рухатися корисно, перебувати на свіжому повітрі корисно, і було б дуже добре заняття в школі побудувати так, щоб уроки поєднувалися з прогулянками.

На жаль, у нас немає культу здорового способу життя. Піти з сім'єю на лижах або поплавати - це не закладено в стереотип поведінки. У нас стереотип інший - стрес знімають у компанії з допомогою чарки й цигарки. Такий спосіб зняття стресу широко застосовують наші бізнесмени, а вони зараз найчастіше зазнають стресових ситуацій. Та й не тільки вони... І коли такий стереотип закладено з дитинства, змінити його по-

тім надзвичайно складно. Алкоголізм, наркоманія, токсикоманія - всі ці проблеми виникають іще в школі...

Голови наших дітей забито найрізноманітнішою інформацією. Але забуто елементарні речі, без котрих ніхто не може стати справді повноцінною людиною, - якщо ми не навчимо наших дітей милуватися квітчкою і оберігати бджілку на ній, то ми ніколи не навчимо їх любити Батьківщину. А в нас природознавство як не на другому, то взагалі на третьому плані, зате престижним вважається вивчати іноземну мову й інформатику. Тож як тут навчити любити природу? Біда ще й у тому, що наші діти звикли споживати готове і часто не уявляють, що та як робиться. Вони сприймають той-таки комп'ютер як щось звичне, буденне, але не знають, скільки людської думки та праці було вкладено в цей комп'ютер. Хіба ж це нормально?

Гадаю, в школі нині назріло багато проблем психологічних. І в деяких школах уже працюють психологи, які навчають дітей розвантажуватися психологічно з допомогою музики, а також пояснюють батькам, як полегшити дитині вирішення її проблем.

Сучасні діти дуже вразливі. Вони сприймають надзвичайно багато різноманітної інформації, дивляться безліч фільмів і вже у шість років аналізують процес смерті та процес народження інших дітей, а також процеси глобального значення, вони надзвичайно тяжко переживають родинні драми, осмислюючи їх зовсім інакше,

ніж дорослі. Для нас же не дивина, коли вчитель зовсім не знає внутрішнього світу дитини. Не знають його нерідко і батьки. Дитина ж бачить шляхи вирішення тих проблем, що її непокоять, по-своєму. І от сьогодні вона замкнулася в колі цих проблем, а завтра взагалі не прийде до школи, а післязавтра в неї почнуться судоми...

В ідеалі контакт батьків і вчителів має бути дуже чітким, тобто повз їхню увагу не повинно пройти найменше порушення. Стосунки їхні мають бути такими, щоб при найпершому ж сигналі тривоги можна було швидко знайти спільну мову й діяти в інтересах дитини. Про всі родинні проблеми та драми вчитель має знати в першу чергу. І якщо він помічає, що дитина чомусь поводить себе не так, як зазвичай, - скажімо, вона замислена, не чує, про що йде мова на уроці, з нею щось негаразд, - він повинен не просто це констатувати і повідомити батькам, а й шукати пояснення такій поведінці та підхід до дитини. На жаль, реально розрив між батьками і вчителями дуже великий.

Іще одна проблема полягає в тому, що ні хлопців, ні дівчат у школі не готують до сімейного життя, не допомагають формуватися майбутнім чоловікам і жінкам з усіма їхніми особливостями та обов'язками. Сексуальне виховання поставлене дуже слабо. Батьки бояться і найчастіше не вміють говорити з дітьми на такі теми, не знають, з якого боку до цього підійти. Вважається, що все піде саме по собі. Але ж сексуальне виховання має починатися в сім'ї. Батько має виховувати хлопчика, мати - дівчинку. У школі

ж це виховання повинно, так би мовити, остаточно шліфуватися. Те, що недодадуть батьки та вчителі, дасть дітям вулиця, формуючи примітивні спотворені уявлення про стосунки двох статей і тим самим зарані збіднюючи ці стосунки.

Школа має бути справжнім осередком навчання, культури, духовності. І дитина тоді піде туди з радістю. А вчителів вона зможе розповісти те, про що їй важко розповісти мамі, відкрити йому це, як рідній людині, котра вислухає, зрозуміє і допоможе. Адже нині дитина більшість часу перебуває саме в школі. І нерідко вчитель знає про неї більше, ніж ми. Батьки заклопотані добуванням засобів для існування. Їх цікавить най-

перше, чи поїла дитина і які в неї оцінки. До більшого не доходить.

Основи культури взаємин з іншими людьми також закладаються в школі. Узагалі рівень спілкування і рівень поведінки, як і колективізм та відчуття колективу, формуються там.

Чому ж учителі останнім часом так мало звертають увагу на психологічний стан своїх учнів? Чому їх не цікавить, з якої причини не встигає або чогось не розуміє та чи інша дитина? Відмахнутися від проблеми, сказати, що треба віддати дитину до спеціальної школи чи найняти репетитора, найлегше. А може, в неї стрес, і вона не знає, як із нього вийти, або мозок виснажений і на певному рівні пішла субкомпенсація чи декомпенсація. Якщо дитина раптом почала погано засвоювати матеріал, замкнулася в собі або зробилася агресивною, слід шукати причину й усувати її, а не вважати, що якимось там "переросте".

Усе це найчастіше розглядається на побутовому рівні, і ніхто не входить у медичний аспект проблеми. А нам при роботі з такими дітьми часто доводиться не тільки проводити обстеження стану мозку та його кровопостачання, а й досліджувати психологічний та особистісний аспекти. Скажімо, у восьмирічної дівчинки померла мама, народжуючи другу дитину. А зараз тій дівчинці уже двадцять два роки, однак вона так і не вийшла зі стресу і відчуває себе в житті незахищеною.

Проте тут ми бачимо такий фактор, який можна зафіксувати. А скільки ж є моральних травм, про які ніхто не знає і навіть не здогадується, - незаслужена образа, несправедлива оцінка, приниження особистості та багато інших, котрі теж так чи інакше впливають на психіку.

- Що ж найчастіше спричинює порушення в роботі мозку ?

- У своїй роботі ми виділили три основні причини, що можуть призвести до збоїв у його роботі: це черепно-мозкова травма, стрес, грип. Із власного досвіду знаю, що зрушення мозку внаслідок стресу бувають більшими, ніж після черепно-мозкової травми. Недаремно ж кажуть, що словом можна вбити.

Є ще один цікавий аспект проблеми на межі норми і патології - суперінтелект дітей. Цю проблему чомусь не вважають ні складною, ні серйозною. А до таких дітей треба підходити з певною обережністю та обережністю, бо надто швидкий інтелектуальний розвиток дитини - це також не є нормальне явище, і в будь-який момент можна чекати зриву - навіть зриву в бік шизофренії. Тому таких дітей слід обов'язково обстежити і в психолога, і в психіатра, щоб не пропустити перші прояви захворювання, коли ще можна щось коригувати як чисто виховними, так і медикаментозними засобами. Через те при виявленні в дитини якихось надзвичайних здібностей батькам, чесно кажучи, немає з чого радіти.

Нерідко трапляється, що дитина розвивається однобічно, приміром, виявляє великі здібності в

галузі математики або мови, та разом з тим їй бракує чисто людських відчуттів: співчуття, жалю. Це теж має насторожувати.

- А от якщо в дитини є якісь художні здібності, скажімо, до малювання чи до музики, і вони виявляються на високому рівні?

- Вона також потребує особливого підходу. Річ у тім, що до семи років функціонально мозок розвивається у правій півкулі. Це півкуля чуттєва, вона відповідає за емоції. Після семи-восьми років ліва півкуля має створити умови для встановлення певної рівноваги. Чисто логічні, інтелектуальні функції - логіка і мислення, котрі характеризують саме ліву півкулю, починають гальмувати всі поривання та прагнення душі, перевіряючи їх розумом, ніби якийсь контролер мозку. Якщо ж цього не відбулося, значить, домінуватиме художній тип - це буде, скажімо, художник, артист чи співак. І ці люди становлять досить серйозну групу ризику, бо живуть у світі власних фантазій. Хоча такі митці часто мають великий творчий потенціал, їхні вчинки нерідко бувають алогічними і незрозумілими для суспільства, а в деяких випадках навіть можуть становити для нього загрозу. Тому, коли помічаємо в дитини такі здібності, слід неодмінно подбати і про формування логіки, критичності, почуття відповідальності. Інакше, можливо, матимемо, генія, але цей геній не розумітиме, що і для чого він робить.

Говорячи про відчуття критичності та відповідальності, слід додати, що воно має формуватися також починаючи з першого класу, і учні повинні розуміти, що відповідають за свої вчинки і за свої оцінки також. Нині ж дуже поширене явище - "перескладання". Якщо сьогодні одержав двійку, то ти її потім можеш виправити. Це розвиває відчуття безвідповідальності, всездозволеності, мовляв, усе можна переробити. Однак життя не "перескладеш"!

Формування лівої півкулі є дуже важливим. Якись вади в її діяльності досвідчений психолог може виявити за порушенням функцій - наприклад, дитина не може рахувати або переказати прочитане. І це вже проблеми медицини, а не проблеми педагогіки. Проте педагоги повинні знати, що такі проблеми є, і враховувати це в своїй роботі.

- Загалом, напевне, добре було б, якби медицина і педагогіка співпрацювали на шкільній ниві.

- Так, педагоги повинні мати певні медичні знання, щоб принаймні розуміти, що в їхній компетенції, а що - в компетенції лікарів. Дуже хотілося б допомогти вчителям розібратися в цих проблемах із допомогою нашого досвіду та наших наукових розробок. Адже навіть поміж медиків певні відхилення в роботі головного мозку не вважаються чимось серйозним, мовляв, радійте, що у вас не псих, а решта все - дрібниці. Проте все, що стосується здоров'я та виховання наших дітей, не може бути дрібницею. Комусь це видається, можливо, затертою фразою, але ж діти - то справді майбутнє нашої держави, це представництво України на світовому рівні, це, врешті, наша з вами спокійна старість.

Проблем дуже і дуже багато, і менше їх не стане, бо йде процес акселерації, коли, як-то кажуть, ноги довгі, а розум куций. Треба, щоб наші діти виходили в самостійне життя підготовленими до нього. І роль школи тут, безумовно, провідна. Адже вміння розумно поводитися в будь-якій

ситуації - набуте, воно за генотипом не передається. Тобто школа має дати не просто певну інформацію, а, найголовніше, орієнтири в житті.

Дана публікація - це, певна річ, лише початок розмови про зловоденні проблеми сьогоденного дитинства і акселерованої дорослості, конфлікту поколінь, статевого дозрівання та багато чого іншого, про необхідність дружнього спілкування й довіри між дорослими та дітьми, між батьками та вчителями. Адже тільки завдяки спільним зусиллям і взаєморозумінню можна знайти шляхи вирішення цих проблем. Будемо вдячні за ваші відгуки і пропозиції..

*Розмову вела Наталя Набока.
("Директор школи", № 16, квітень 1999 р.).*